

HCS D

**Human capital and social
development.**

2025 – volume 18, issue 6

Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish jurnali.

2025 – 18-jild, 6-son

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM FAN VA
INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
SHAROF RASHIDOV NOMIDAGI SAMARQAND DAVLAT
UNIVERSITETI**

**Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish jurnali
Journal Human capital and social development
Журнал Человеческий капитал и социальноеразвитие
Jurnali**

18-jild, 6-son (dekabr) 2025.

Jurnal 2021-yilda tashkil topgan.

Davriyligi: har ikki oyda

Davriy nashirning rasmiy nomi: “Inson kapitali va ijtimoiy rivojlanish”-“Human capital and social development”-“Человеческий капитал и социальное развития” O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 19.05.2021 sanada berilgan №1179 guvohnomasi bilan ro‘yhatdan o‘tgan.

Jurnal: O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 29-avgustdagi 342/5-son qarori bilan tasdiqlangan Iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) va fan doktori (DSc) Ilmiy darajasiga talabgorlarning dissertatsiya ishlari yuzasidan dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yhatiga kiritilgan.

Jurnal asoschilari: Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat universiteti Inson resurslari va mahalla tarqqiyotini boshqarish instituti.

Nashr etuvchi: SamDU tahririy-nashriyot bo‘limi.

Xalqaro indeksi: ISSN 3030-3672

Tahririyat telefoni: +998 (94) 283 56 78, +998 (90) 502 13 03

Pochta manzili: 140104, Samarqand shahar., Universitet xiyoboni, 4

Web-sayt: www.hcsd.samdu.uz.

E-mail: muhridinrabbimov@gmail.com

**«INSON KAPITALI VA IJTIMOYIY RIVOJLANISH»
«HUMAN CAPITAL AND SOCIAL DEVELOPMENT»
«ЧЕЛОВЕЧЕСКИЙ КАПИТАЛ И СОЦИАЛЬНОЕ РАЗВИТИЕ»
JURNALI**

Bosh muharrir: t.f.d., prof. Xalmuradov Rustam Ibragimovich

Bosh muharrir o‘rinbosari: i.f.d., prof. Arabov Nurali Uralovich

Kotib: PhD, dots. Nasimov Ikrom Xusanovich

Texnik muharrir: assistent., Rabbimov Muxriddin Musoqul o‘g‘li

TAHRIRIYAT KENGASHI

O‘zFA akademigi, i.f.d., prof. Abdurahmonov Qalandar Xodjayivech

O‘zFA akademigi, i.f.d., prof. G‘ulomov Saidaxror Saidaxmedovich

PhD, professor Arindam Banik (Xalqaro menejment instituti, Hindiston)

PhD, professor (Szechenyi Istvan universiteti, Vengriya) Mahendru Mandeep Kaur

PhD, professor (Balikesir universiteti, Balikesir, Turkiya) Blend Ibrahim

PhD, professor Jiye Li (Sian Jiatong universiteti, Xitoy Xalq Respublikasi)

DSc, professor (Vengriya Qishloq xo‘jaligi va hayotiy fanlar tadqiqot universiteti, Vengriya) Zoltan Lakner

PhD, dots. Djurakulov Shoxrux Davronovich (SamDU)

i.f.n., dots. Yuldashev Shamsiddin Qiyomiddinovich (SamDU)

i.f.n., dots. Nizamov Axtam Numonovich (SamDU)

i.f.n., dots. Bozorov Berdimurod Ulug‘murodovich (SamDU)

i.f.n., dots. Boboqulov Bahromqul Mamatkulovich (SamDU)

i.f.n., dots. Usmonova Dilafruz Karshiyevna (SamDU)

i.f.n., dots. Alibekova Saodat Lapasovna (SamDU)

PhD, dots. Ulug‘murodova Nodira Berdimuradovna (SamDU)

PhD, dots. Eshburiyev Umarbek Rashidovich (SamDU)

PhD, dots. Bakayev Ziyovuddin Toshbolta o‘g‘li (SamDU)

PhD, dots. Karjavova Xurshida Abdumalikovna (SamDU)

PhD, dots. Boltayev Burxon Sadinovich (SamDU)

PhD, dots. Djalilov Faxriddin Azimovich (SamDU)

TURISTIK HUDUDLARDA OVERTURIZM TAHLILI: NAZARIY MODELLAR VA AMALIY TAJRIBALAR

F.I.Isrofilov

Samarqand davlat arxitektura qurilish universiteti, Samarqand, O'zbekiston.

OPEN ACCESS

HCSD

Correspondence

Isrofilov Firdavs Ibrohim o'g'li

Samarqand davlat arxitektura qurilish universiteti mustaqil tadqiqotchisi

Email: firdavsisrofilov@gmail.com

Received: 16 November 2025

Revised: 28 November 2025

Accepted: 14 December 2025

Published: 30 December 2025

Funding source for publication:
Samarkand State University.

Publisher's Note: HCSD stays neutral with regard to jurisdictional claims in published maps and institutional affiliations.

Copyright: Journal Human capital and social development © 2 by Samarkand State University is licensed <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>

Annotatsiya. Ushbu maqola jahon va O'zbekiston turistik destinatsiyalarida overturizm fenomenining shakllanishi, uning ijtimoiy, ekologik va madaniy oqibatlarini hamda barqaror boshqaruv imkoniyatlarini tahlil qiladi. Mavjud ilmiy adabiyotlarda overturizm ko'proq alohida iqtisodiy yoki ekologik nuqtai nazardan yoritilgan bo'lib, TALC va Irridex modellarining integratsiyalashgan qo'llanilishi O'zbekiston sharoitida yetarli darajada o'rganilmagan. Mazkur bilim bo'shlig'ini to'ldirish maqsadida tadqiqot konseptual va qiyosiy tahlil usullariga asoslanib, Butlarning TALC va Doxeyning Irridex modellarini xalqaro keyslar (Barselona, Venetsiya, Bali, Parij) hamda O'zbekistonning Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent shaharlariga tatbiq etdi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, turistik hududlar yuqori o'sish va konsolidatsiya bosqichlarida bo'lganida overturizm xavfi kuchayadi va mahalliy jamoatchilik munosabatlarida eyforiyadan irritatsiyaga o'tish belgilari paydo bo'ladi.

Kalit so'zlar: overturizm, barqaror turizm, turistik destinatsiya, TALC modeli, Irridex konsepsiyasi, jamoatchilik munosabati, tashuvchanlik chegarasi, madaniy meros, hududiy boshqaruv, O'zbekiston.

АНАЛИЗ ЧРЕЗМЕРНОГО ТУРИЗМА В ТУРИСТИЧЕСКИХ РЕГИОНАХ: ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ МОДЕЛИ И ПРАКТИЧЕСКИЙ ОПЫТ

Аннотация. В данной статье анализируется формирование феномена чрезмерного туризма в туристических дестинациях по всему миру и в Узбекистане, его социальные, экологические и культурные последствия, а также возможности устойчивого управления. В существующей научной литературе чрезмерный туризм рассматривается в основном с отдельной экономической или экологической точки зрения, а комплексное применение моделей TALC и Irridex в условиях Узбекистана недостаточно изучено. Для восполнения этого пробела в знаниях в исследовании, основанном на методах концептуального и сравнительного анализа, модели TALC Батлера и Irridex Дохей были применены к международным примерам (Барселона, Венеция, Бали, Париж) и городам Самарканд, Бухара, Хива и Ташкент в Узбекистане. Результаты исследования показывают, что в периоды интенсивного роста и консолидации туристических зон возрастает риск чрезмерного туризма, а в местных общественных отношениях появляются признаки перехода от эйфории к раздражению.

Ключевые слова: чрезмерный туризм, устойчивый туризм, туристическое направление, модель TALC, концепция Irridex, общественное мнение, пропускная способность, культурное наследие, территориальное управление, Узбекистан.

ANALYSIS OF OVERTOURISM IN TOURIST AREAS: THEORETICAL MODELS AND PRACTICAL EXPERIENCES

Abstract. This article analyzes the formation of the phenomenon of overtourism in tourist destinations around the world and Uzbekistan, its social, ecological and cultural consequences, and sustainable management opportunities. In the existing scientific literature, overtourism is covered more from a separate economic or ecological perspective, and the integrated application of the TALC and Irridex models in the conditions of Uzbekistan has not been sufficiently studied. In order to fill this knowledge gap, the study, based on conceptual and comparative analysis methods, applied Butler's TALC and Dohey's Irridex models to international cases (Barcelona, Venice, Bali, Paris) and the cities of Samarkand, Bukhara, Khiva and Tashkent in Uzbekistan. The results of the study show that when tourist areas are in the stages of high growth and consolidation, the risk of overtourism increases and signs of a transition from euphoria to irritation appear in local public relations.

Keywords: overtourism, sustainable tourism, tourist destination, TALC model, Irridex concept, public attitude, carrying capacity, cultural heritage, territorial governance, Uzbekistan.

Kirish

So'nggi o'n yilliklarda jahon miqyosida turizm sanoati global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylandi. Xalqaro transport aloqalarining kengayishi, viza tartiblarining soddalashtirilishi, raqamli platformalar orqali sayohatni rejalashtirish imkoniyatlarining ortishi hamda turizmni rivojlantirishga qaratilgan davlat siyosatlari natijasida turistlar oqimi keskin oshdi. Turizm bugungi kunda nafaqat xizmatlar sektori daromadlarining muhim manbai, balki bandlikni oshirish, hududiy rivojlanishni rag'batlantirish va madaniy almashinuvni kuchaytiruvchi ijtimoiy-iqtisodiy hodisa sifatida ham e'tirof etilmoqda. Shu bilan birga, turizmning jadallashuvi ayrim hududlarda kutilmagan va murakkab muammolarni yuzaga keltirdi. Ayniqsa, turistlar oqimining haddan tashqari ko'payishi natijasida infratuzilma yuklamasining oshishi, ekologik muvozanatning buzilishi va mahalliy aholi turmush sifatining pasayishi kabi holatlar tobora ko'proq kuzatilmoqda.

Mazkur jarayon ilmiy adabiyotlarda "overturizm" tushunchasi bilan ifodalanadi. Overturizm — bu ma'lum bir turistik hududda turistlar sonining mahalliy aholi va hududning ekologik hamda ijtimoiy tashuvchanlik imkoniyatlaridan oshib ketishi natijasida salbiy oqibatlar yuzaga kelishi holatidir. Ushbu fenomen turizm rivojlanishining yangi bosqichida yuzaga chiqqan tizimli muammo sifatida baholanib, u faqat iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan cheklanib qolmasdan, ijtimoiy, madaniy va ekologik jarayonlarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli zamonaviy turizm tadqiqotlarida overturizm masalasi barqaror rivojlanish konsepsiyasi bilan

chambarchas bog'liq holda ko'rib chiqilmoqda.

Overturizmning salbiy oqibatlari ko'plab mashhur turistik destinatsiyalarda yaqqol namoyon bo'ldi. Tarixiy shaharlar va madaniy meros obyektlariga boy hududlarda turistlar oqimining keskin ortishi mahalliy aholining kundalik hayotiga bevosita ta'sir ko'rsatib, turar joylar narxining oshishi, jamoat joylarida haddan tashqari gavjumlik, shovqin va chiqindilar ko'payishi, shuningdek, madaniy muhitning tijoratlashuvi kabi muammolarni keltirib chiqardi. Ayrim hollarda mahalliy jamoalarning turizmga nisbatan noroziligi ommaviy norozilik namoyishlari, fuqarolik faolligining ortishi va ijtimoiy qarama-qarshiliklar shaklida namoyon bo'ldi. Bu holatlar turizmni rivojlantirishda faqat iqtisodiy foydani ustuvor qo'yish yetarli emasligini, balki hududiy barqarorlik va jamoatchilik manfaatlarini inobatga olish zarurligini ko'rsatdi.

Shu nuqtai nazardan, turizmni boshqarishning an'anaviy yondashuvlari qayta ko'rib chiqilmoqda. Ilgari turizm muvaffaqiyati asosan turistlar soni, tushum hajmi va bandlik ko'rsatkichlari orqali baholangan bo'lsa, hozirgi kunda bu mezonlar yetarli emasligi tobora ravshanlashmoqda.

Zamonaviy yondashuvlarda turizmning ijtimoiy qabul qilinishi, ekologik barqarorligi va madaniy muhitga mosligi asosiy indikatorlar sifatida qaralmoqda. Aynan shu o'zgarishlar fonida turizm hududlarining rivojlanish trayektoriyasini oldindan baholash va overturizm xavfini erta aniqlash imkonini beruvchi nazariy modellar muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda turistik hududlarning rivojlanishini tushuntirishda keng qo'llaniladigan yondashuvlardan biri Butler tomonidan ishlab chiqilgan

Tourism Area Life Cycle (TALC) modelidir. Mazkur model turistik hududlarning rivojlanishini bosqichma-bosqich jarayon sifatida izohlaydi va izlanishdan tortib rivojlanish, konsolidatsiya, stagnatsiya hamda tanazzul yoki yangilanishgacha bo'lgan davrlarni qamrab oladi. TALC modeli turizmning vaqt bo'yicha dinamikasini tushunish, hududning qaysi bosqichda ekanini aniqlash va strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, modelning konsolidatsiya va stagnatsiya bosqichlari overturizm xavfining kuchayishi bilan bevosita bog'liq ekanligi ilmiy tadqiqotlarda qayd etilgan.

Biroq turizmni faqat iqtisodiy va miqdoriy ko'rsatkichlar asosida tahlil qilish yetarli emas. Turizmning ijtimoiy-psixologik ta'sirini tushunish uchun mahalliy aholi munosabatlarini baholash zarur. Ushbu masalada Doxey tomonidan taklif etilgan Irridex konsepsiyasi muhim metodologik yondashuv hisoblanadi. Irridex modeli turizm rivojlanishi jarayonida mahalliy aholi munosabatining eyforiyadan apatiya, asabiylashuv va antagonizm bosqichlarigacha o'zgarishini izohlaydi. Bu yondashuv turizmning ijtimoiy tashuvchanlik chegarasini aniqlashga imkon berib, jamoatchilik noroziligi paydo bo'lishidan oldin profilaktik choralar ko'rish zaruratini ko'rsatadi.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, TALC va Irridex modellarini birgalikda qo'llash overturizmni boshqarishda yanada samarali natijalar beradi. Yevropa va Osiyodagi qator mashhur turistik destinatsiyalarda ushbu modellar asosida turizm oqimini tartibga solish, infratuzilma yuklamasini kamaytirish va mahalliy aholi manfaatlarini himoya

qilishga qaratilgan siyosatlar ishlab chiqilgan. Shunga qaramay, mazkur modellarni rivojlanayotgan turizm bozorlariga ega mamlakatlar sharoitida qo'llash bo'yicha tadqiqotlar yetarli emas.

O'zbekiston misolida turizm so'nggi yillarda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylandi. Viza rejimining liberallashtirilishi, tarixiy-madaniy meros obyektlarini restavratsiya qilish, transport va xizmatlar infratuzilmasiga investitsiyalar jalb etilishi natijasida mamlakatga kelayotgan turistlar soni keskin oshdi. Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent kabi shaharlarda turizm jadal rivojlanib, ular milliy turizm tizimining asosiy tayanch nuqtalariga aylandi. Shu bilan birga, turizmning aynan ushbu hududlarda yuqori darajada markazlashuvi kelgusida overturizm xavfini yuzaga keltirishi mumkinligi haqidagi savollarni kun tartibiga olib chiqmoqda.

Amaldagi ilmiy va amaliy tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sharoitida overturizm masalasi hali keng ko'lamda o'rganilmagan va asosan turizmni kengaytirishga qaratilgan iqtisodiy yondashuvlar ustuvor bo'lib kelmoqda. Mahalliy jamoatchilik munosabatlari, ijtimoiy tashuvchanlik chegaralari va ekologik bosim kabi omillar yetarli darajada tizimli baholanmagan. Shu bois TALC va Irridex modellarini integratsiyalashgan holda qo'llash orqali O'zbekistonning asosiy turistik destinatsiyalarida overturizm xavfini oldindan aniqlash va barqaror rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy muammo hisoblanadi.

Mazkur maqolaning maqsadi turistik hududlarda overturizm fenomenini nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilish, TALC va Irridex modellarining integratsiyalashgan

qo'llanilishi asosida xalqaro tajribalar va O'zbekiston destinatsiyalarini qiyosiy baholash hamda barqaror turizmni ta'minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqishdan iborat. Ushbu yondashuv turizmni faqat qisqa muddatli iqtisodiy foyda emas, balki uzoq muddatli ijtimoiy, ekologik va madaniy barqarorlik nuqtai nazaridan boshqarish zarurligini asoslashga xizmat qiladi.

Metodologiya

Tadqiqot metodologiyasi konseptual va qiyosiy tahlil yondashuvlariga asoslanib, turizm rivojlanishining dinamik jarayonlari hamda overturizm bilan bog'liq ijtimoiy-iqtisodiy holatlarni kompleks o'rganishga yo'naltirildi. Dastlab nazariy bosqichda turistik hududlar evolyutsiyasini tushuntiruvchi asosiy modellar tizimli tahlil qilindi. Butler tomonidan ishlab chiqilgan turistik hududlar hayot sikli modeli asosida destinatsiyalarning shakllanish, o'sish, yetuklik va stagnatsiya bosqichlari, shuningdek tanazzul ehtimollari konseptual jihatdan umumlashtirildi. Shu bilan birga, Doxeyning Irridex modeli orqali turizm oqimining ortishi sharoitida mahalliy aholi munosabatining bosqichma-bosqich o'zgarishi va ijtimoiy tashuvchanlik tushunchasi ilmiy asosda sharhlandi.

Keyingi bosqichda empirik va matematik yondashuvlar qo'llanilib, turistik hududlarning qaysi bosqichda ekanini aniqlashga e'tibor qaratildi. Turistlar sonining vaqt bo'yicha o'zgarishi logistik o'sish modeli orqali talqin qilinib, infleksiya va stagnatsiya nuqtalarini aniqlash mezonlari ishlab chiqildi. Logistik funksiya va uning hosilasi yordamida turizm o'sish sur'atlari hamda to'yinganlik holati konseptual tarzda ifodalandi. Ushbu yondashuv turizm statistikasi va hududiy rivojlanish

tahlilida keng qo'llaniladigan empirik modellar bilan uyg'unlashtirildi.

Mahalliy jamoatchilik munosabatini baholashda Irridex modeli amaliy vosita sifatida qo'llanildi. Bunda ilmiy so'rovnomalar, jamoatchilik fikrini aks ettiruvchi materiallar, ommaviy chiqishlar va media manbalari tahlil qilinib, aholi munosabatining real bosqichi aniqlashga harakat qilindi. Turistlar va aholi nisbati, turizm orqali olinadigan daromadlar hamda fuqarolik faolligi ko'rsatkichlari asosida ijtimoiy tashuvchanlikning nisbiy chegaralari baholandi.

Shuningdek, xalqaro tajribani qiyosiy o'rganish doirasida Barselona, Venesiya, Bali va Parij misolida overturizmga qarshi joriy etilgan boshqaruv choralarning samaradorligi tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari O'zbekistonning asosiy turistik shaharlari sharoitiga moslashtirilib, barqarorlik va diversifikatsiyani ta'minlashga qaratilgan ilmiy asoslangan xulosalar ishlab chiqildi.

Nazariy asos

Butler tomonidan ishlab chiqilgan Tourism Area Life Cycle (TALC) modeli turistik hududlarning rivojlanishini vaqt bo'yicha S shaklli jarayon sifatida izohlaydi, ya'ni dastlab tezlashib boruvchi o'sish, keyinchalik to'yinganlik (plato) va undan so'ng tanazzul yoki yangilanish bosqichiga o'tish kuzatiladi. Modelga ko'ra, turistik yo'nalishlar izlanish, qatnashish, rivojlanish, konsolidatsiya, stagnatsiya hamda tanazzul yoki reyjuvenatsiya bosqichlaridan o'tadi. Ushbu bosqichlar hududning turizm bilan bog'liq hayotiy davrini aks ettirib, tashuvchanlik chegarasini aniqlash va boshqaruv siyosatini strategik rejalashtirish imkonini beradi. TALC modelining asosiy g'oyasi shundan iboratki, turizm rivoji doimiy va

chiziqli bo'lmay, muayyan bosqichda sekinlashadi hamda stagnatsiyaga yetgach, ichki yoki tashqi omillar ta'sirida tanazzulga yuz tutishi yoki yangilanish yo'liga o'tishi mumkin. Shu sababli model hududda kechayotgan jarayonlarni to'g'ri baholash va o'z vaqtida boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Matematik jihatdan, turizmda tashrif buyuruvchilar sonining vaqt bo'yicha o'sishi ko'plab tadqiqotlarda logistik funksiya orqali ifodalanadi. Ushbu funksiya quyidagi ko'rinishga ega:

$$V(t) = K / (1 + e^{-(r(t-t_0))})$$

bu yerda K — hududning turistlar soni bo'yicha maksimal potentsiali yoki tashuvchanlik chegarasi, r — o'sish sur'ati ko'effitsiyenti, t_0 esa infleksiya nuqtasi, ya'ni o'sish tezligi eng yuqori bo'lgan vaqtni anglatadi. Logistik funksiyaning birinchi hosilasi $V'(t)$ orqali o'sish sur'ati, ikkinchi hosilasi $V''(t)$ orqali esa infleksiya va plato nuqtalari aniqlanadi. Empirik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aynan TALC modelining konsolidatsiya va stagnatsiya bosqichlari hududning tashuvchanlik chegarasiga yaqinlashuvi hamda overturizm alomatlarining paydo bo'lishi bilan bevosita bog'liqdir. Shu bois mazkur matematik yondashuv turizm siyosatini ishlab chiquvchilar uchun erta ogohlantiruvchi signal vazifasini bajaradi va profilaktik choralarni joriy etish imkonini beradi. Amaliy tadqiqotlar, xususan Yevropadagi mashhur destinatsiyalar misolida o'tkazilgan tahlillar, ko'plab hududlar hali rivojlanish bosqichida bo'lsa-da, ayrimlarining konsolidatsiyaga yaqinlashayotganini ko'rsatib, barqarorlikni ta'minlash zaruratini kuchaytiradi.

Turizmning ijtimoiy-psixologik oqibatlarini tushuntirishda esa Doxey

tomonidan taklif etilgan Irridex konsepsiyasi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu model mahalliy aholi va turistlar o'rtasidagi munosabatlarning eyforiya, apatiya, asabiylashuv va antagonizm kabi to'rt fazali evolyutsiyasini izohlaydi. Turistlar oqimi ortib borgani sari dastlabki ijobiy munosabatning asta-sekin befarqlik va norozilikka aylanishi mumkinligi ushbu konsepsiya orqali tushuntiriladi. Irridex modeli turizmning ijtimoiy tashuvchanlik chegarasini aniqlashga xizmat qilib, sifatli tahlilga asoslanganligi bilan ajralib turadi. TALC va Irridex modellarini birgalikda qo'llash esa turistik hududning iqtisodiy rivojlanishi, ijtimoiy munosabatlar va boshqaruv choralari kompleks tarzda baholash imkonini beruvchi tizimli yondashuvni shakllantiradi.

Xalqaro tajribalar: overturizmga qarshi siyosat va choralar tahlili

Ispaniyaning Barselona shahri overturizm tahdidiga qarshi tizimli va qat'iy choralar ko'rgan ilg'or destinatsiyalardan biri hisoblanadi. 2010-yillarning oxiriga kelib shahar yiliga qariyb 12 million nafar turistni qabul qiladigan yirik markazga aylandi va bu ko'rsatkich aholi soniga nisbatan bir necha barobar yuqori bo'lib, jiddiy ijtimoiy hamda infratuzilmaviy bosimni yuzaga keltirdi. Natijada shahar hokimiyati turizmni faol tartibga solish siyosatiga o'tdi. 2015 yildan boshlab yangi turistik joylashtirish vositalariga litsenziya berish vaqtincha to'xtatildi, tarixiy Ciutat Vella hududida mehmonxonalar va turistik kvartiralar soniga qat'iy cheklovlar joriy etildi. Shu bilan birga, Airbnb va shunga o'xshash platformalar orqali amalga oshirilayotgan noqonuniy ijaralar ustidan nazorat kuchaytirilib, minglab ruxsatsiz obyektlar yopildi. Bu choralar ijara bozorini

barqarorlashtirish, mahalliy aholining shaharda yashab qolishini ta'minlash va turizm bosimini kamaytirishga qaratildi. Barselonada turistlarni hududiy jihatdan tarqatish, nazoratli kirish tizimlari, turizm to'lovlari va doimiy monitoring kabi kompleks mexanizmlar ham joriy etilib, mahalliy jamoa bilan muloqot ustuvor yo'nalishga aylantirildi.

Venesiya shahri esa overturizmning eng keskin namoyon bo'lgan hududlaridan biri sanaladi. Doimiy aholisi 55 ming atrofida bo'lgan shaharga yiliga 20 milliongacha turist tashrif buyurishi tor hududda haddan tashqari gavjumlik, infratuzilma yemirilishi va madaniy merosga bosimni kuchaytirdi. Ayniqsa, yirik kruiz kemalarining tarixiy markazga kirishi ekologik va vizual xavf tug'dirgani sababli, 2021 yildan boshlab ularning shaharga kirishi taqiqlandi va muqobil portlarga yo'naltirildi. 2024 yil aprel oyida esa Venesiyada bir kunlik tashrif buyuruvchilar uchun kirish to'lovi sinov tariqasida joriy etildi, bu infratuzilmani moliyalashtirish va oqimni cheklashga xizmat qildi. Shuningdek, ekskursiya guruhleri soni va gidlar faoliyatiga qo'yilgan cheklovlar tor ko'chalardagi tiqilinch va shovqinni kamaytirishga qaratildi. Venesiya tajribasi shuni ko'rsatadiki, ekologik va madaniy jihatdan nozik hududlarda bosqichma-bosqich kuchaytirilgan cheklovlar zarur va muqarrardir.

Bali orolida turizmning jadal rivoji ekologik va ijtimoiy muammolarni yuzaga chiqargan bo'lsa-da, so'nggi yillarda barqarorlikka yo'naltirilgan qayta ko'rib chiqilgan siyosat shakllandi. 2019 yilda 6,3 million xalqaro turist tashrif buyurgan orolda suv resurslarining kamayishi, chiqindilar hajmining ortishi va madaniy muhitga bosim kuchaydi. Shu sababli Bali Penta Helix modeli asosida

hukumat, biznes, mahalliy jamoa, akademiklar va media hamkorligini kuchaytirib, ekologik to'lovlar, mahalliy kodekslar, monitoring va turistlarni yangi hududlarga yo'naltirish siyosatini joriy etdi. Pandemiya davrida turizmning to'xtashi esa jamiyatda qadriyatlar va ustuvorliklarni qayta baholash jarayonini tezlashtirdi va barqaror rivojlanishga o'tish zaruratini yanada ravshanlashtirdi.

Parij dunyoning eng yirik turistik megapolislardan biri bo'lishiga qaramay, overturizm muammosi bu yerda asosan lokal darajada namoyon bo'ladi. Shaharning kattaligi va diversifikatsiyalangan iqtisodiy tuzilmasi umumiy norozilikni cheklab turgan bo'lsa-da, Monmartr kabi hududlarda turistlar oqimi mahalliy savdo va turmush tarziga bosim o'tkazdi. Parij ma'muriyati Airbnb ijaralariga qat'iy limitlar joriy etib, ekskursiya guruhleri va shovqin manbalarini tartibga soldi hamda turizm soliqlarini kuchaytirdi. Bu tajriba shuni ko'rsatadiki, hatto yirik megapolislarda ham overturizm alohida mikrohududlarda yuzaga chiqadi va ularni hal etishda umumiy strategiya bilan bir qatorda mahalliy kontekstni hisobga oluvchi yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston destinatsiyalari tahlili

O'zbekiston madaniy merosga boy davlat sifatida so'nggi yillarda turizmni milliy rivojlanish siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirdi. 2016 yildan keyin viza rejimining yengillashtirilishi, transport va xizmatlar infratuzilmasiga investitsiyalar, shuningdek mamlakatning xalqaro imijini yaxshilashga qaratilgan tashabbuslar natijasida turistlar oqimi sezilarli darajada oshdi. 2019 yilda xorijiy sayyohlar soni bir necha millionga yetdi, pandemiya yillaridan keyin esa 2022–2023 davrida bu ko'rsatkichlar qayta

tiklana boshladi. Turizmning hududiy jihatdan asosan to'rtta markazda jamlanishi esa barqaror rivojlanish nuqtai nazaridan ehtiyotkor va oldindan rejalashtirilgan boshqaruvni talab etadi.

Tarixiy va madaniy salohiyati bilan ajralib turadigan Samarqand mamlakatning yetakchi turistik destinatsiyalaridan biri bo'lib, TALC modeli doirasida yuqori o'sish bosqichida, ammo konsolidatsiyaga yaqinlashib borayotgan hudud sifatida baholanadi. 2019 yilda viloyatga 600 mingdan ortiq xorijiy turist tashrif buyurgan, ichki turizm bilan birga esa bir necha millionlik oqim shakllangan. Aeroport modernizatsiyasi, yangi mehmonxonalar va yirik majmualar turizm rivojini jadallashtirgan bo'lsa-da, mavsumiy gavjumlik, ayniqsa Registon atrofida, mahalliy harakatlanish va xizmatlar sifati bilan bog'liq ayrim noqulayliklarni keltirib chiqarmoqda. Bu holatlar Doxey modelidagi eyforiyadan apatiyaga, ayrim holatlarda esa irritatsiyaga o'tish ehtimolini anglatadi, biroq hozircha keng ko'lamli norozilik kuzatilmagan. Shu sababli tashriflarni vaqt va makon bo'yicha boshqarish, onlayn tartibga solish va mahalliy jamoa manfaatlarini himoyalovchi choralarni erta joriy etish muhimdir.

Tarixiy markazlari ixcham va zich joylashgan Buxoro hamda Xiva shaharlarida turizmning ta'siri yanada sezilarli. 2019 yilda Buxoroga taxminan 300 ming, Xivaga esa 150 ming atrofida xorijiy turist kelgan bo'lib, ayniqsa Xivada turistlar va aholi nisbati ijtimoiy tashuvchanlik nuqtai nazaridan yuqori hisoblanadi. Har ikki shaharda TALC doirasida rivojlanish bosqichi davom etmoqda: restavratsiya ishlari, yangi mehmonxonalar va xizmatlar infratuzilmasi kengaymoqda. Aholi uchun

turizm asosan daromad manbai sifatida qabul qilinayotgan bo'lsa-da, mavsumiy tirbandlik, narxlarning oshishi va an'anaviy turmush tarzidagi o'zgarishlar irritatsiyaga olib kelishi mumkin bo'lgan dastlabki alomatlar sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu jarayonlarni erta aniqlash va jamoatchilik-hokimiyat-biznes hamkorligida boshqarish zarur.

Poytaxt Toshkent esa diversifikatsiyalangan iqtisodiy tuzilmasi tufayli hozircha overturizm xavfini kamroq his qilmoqda. Shunga qaramay, ayrim hududlarda turistik guruhlar zichligi, qisqa muddatli ijara narxlarining oshishi yoki jamoat joylaridagi yuklama kabi lokal noqulayliklar paydo bo'lishi mumkin. Shaharning kengligi va xizmatlar tarmog'ining rivojlanganligi bu bosimni yumshatib tursa-da, mikrohududlar darajasida monitoring va mahalliy jamoa bilan muloqot muhimligicha qolmoqda. Hududiy diversifikatsiya orqali boshqa mintaqalarda turizmni rivojlantirish esa poytaxt va tarixiy markazlarga tushadigan bosimni kamaytirib, turizm strategiyasida barqarorlik va mutanosiblikni ta'minlashga xizmat qiladi.

Muhokama

Xalqaro tajribalar hamda O'zbekiston misollari shuni ko'rsatadiki, overturizmga qarshi kurashda yagona model yoki alohida bitta chora yetarli natija bermaydi. Ushbu jarayon ko'p o'zaro bog'liq tizimlar — iqtisodiy manfaatlar, ijtimoiy munosabatlar, ekologik barqarorlik va madaniy qadriyatlar — birgalikda va muvofiqlashtirilgan holda boshqarilgandagina samarali bo'ladi. Turizmni faqat daromad manbai sifatida ko'rish overturizmning yashirin xavflarini o'z vaqtida sezmaslikka olib kelishi mumkin.

Nazariy jihatdan, TALC va Irridex modellarini kompleks qo'llash amaliy boshqaruv uchun muhim metodologik ustunlik yaratadi. TALC modeli turistik hududning rivojlanish trayektoriyasini, qaysi bosqichda ekanini va qachon to'yinganlik yoki stagnatsiya xavfi yuzaga kelishini aniqlashga yordam bersa, Irridex modeli mahalliy jamoatchilik munosabatining psixososial holatini baholash imkonini beradi. Ushbu ikki yondashuvni birlashtirish orqali faqat iqtisodiy ko'rsatkichlarga tayanib qolmasdan, ijtimoiy norozilik va madaniy bosimning dastlabki alomatlarini ham erta aniqlash mumkin bo'ladi.

Huquqiy va me'yoriy tajriba shuni ko'rsatadiki, litsenziyalar tizimi, kirish to'lovlari yoki qisqa muddatli ijara bozoriga qo'yilgan cheklovlar turizmni "bo'g'ish" emas, balki uni sog'lomlashtirish vositasi hisoblanadi. Bunday mexanizmlar bozorni tartibga solib, mahalliy aholi manfaatlari va infratuzilma imkoniyatlari bilan muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Muhimi, har bir destinatsiyada ushbu huquqiy choralar hududning o'ziga xos sharoitidan kelib chiqib moslashtirilishi lozim.

Ijtimoiy va madaniy jihatdan esa mahalliy jamoani faol jalb qilish hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda. Hamkorlik modellari, mahalliy kodekslar, ekologik va madaniy mas'uliyatni targ'ib qiluvchi tashabbuslar turizmni jamiyat qadriyatlariga mos yo'nalishga burishga yordam beradi. Bu yondashuv turizmni tashqi bosim emas, balki mahalliy rivojlanish vositasi sifatida qabul qilinishini kuchaytiradi.

O'zbekiston sharoitida Samarqand, Buxoro, Xiva va Toshkent kabi asosiy turistik markazlarda barqarorlikni ta'minlash uchun hududiy monitoring

tizimlarini joriy etish muhim ahamiyatga ega. Turistlar soni, mahalliy aholi munosabati va infratuzilma yuklamasini aks ettiruvchi indikatorlar asosida qarorlar qabul qilinishi lozim. Iqtisodiy choralar orqali tushgan mablag'larni jamoat infratuzilmasi va madaniy merosni saqlashga yo'naltirish, tarixiy ob'ektlarga kvotalar va onlayn tartibga solish mexanizmlarini joriy etish esa turizm bosimini yumshatadi. Aks holda, o'z vaqtida choralar ko'rilmasa, TALC modelining stagnatsiya bosqichida destinatsiyalar tanazzul xavfiga duch kelishi mumkin. Shu sababli turizmni barqaror rivojlanish yo'liga o'tkazish uchun kompleks, oldindan rejalashtirilgan va tizimli choralar muqarrar hisoblanadi.

Xulosa va takliflar

O'zbekistonda overturizm xavfini boshqarish va barqaror turizmni ta'minlash uchun nazariy va amaliy yondashuvlarning integratsiyalashgan modeli zarur. Avvalo, TALC va Irridex modellarini tadqiqot, monitoring va boshqaruv jarayonlariga tizimli ravishda joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu modellar asosida turistik hududlarning rivojlanish bosqichlarini aniqlash, mahalliy jamoatchilik munosabatini baholash hamda iqtisodiy, ijtimoiy yoki ekologik xavflar yuzaga kelishidan oldin boshqaruv choralarini ko'rish imkoniyati yaratiladi. Ayniqsa, faqat turistlar soniga emas, balki jamoatchilik kayfiyati va infratuzilma yuklamasiga signal beruvchi indikatorlar tizimini shakllantirish muhimdir.

Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, overturizmga qarshi samarali kurash faqat bitta chora bilan emas, balki kompleks mexanizmlar majmuasi orqali amalga oshiriladi. Barselona, Venesiya, Bali va Parij tajribalarida litsenziyalash, kirish to'lovlari, qisqa muddatli ijara

cheklovlari, infratuzilma va ekologik monitoring, shuningdek jamoatchilik ishtirokini kuchaytirish kabi choralar o'z samarasini ko'rsatgan. Ushbu mexanizmlarni O'zbekiston sharoitiga moslashtirish, ya'ni hududlarning tarixiy, ijtimoiy va madaniy xususiyatlarini inobatga olgan holda joriy etish barqaror boshqaruvning muhim sharti hisoblanadi.

Mahalliy jamoat bilan doimiy va ochiq muloqot barqaror turizm siyosatining asosiy ustunlaridan biridir. So'rovnomalar, jamoatchilik monitoringi va manfaatdor tomonlar ishtirokidagi jamoatchilik kengashlari orqali aholi talab va xavotirlarini o'z vaqtida aniqlash mumkin. Bu yondashuv tabiiy va madaniy muhitni himoya qilishda jamoatchilik manfaatlarini hisobga olishga va turizmni ijtimoiy qabul qilinadigan yo'nalishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Turizm diversifikatsiyasi ham overturizm bosimini kamaytirishda muhim vosita sanaladi. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi asosiy markazlarga

tushayotgan yuklamani kamaytirish uchun Aydarko'l, Nuratau, Farg'ona vodiysi, Termiz kabi hududlarda ekologik, madaniy va mahsulotga yo'naltirilgan turizmni rivojlantirish zarur.

Ekologik va madaniy merosni muhofaza qilish doirasida maqsadli to'lovlar, doimiy ekologik va ijtimoiy monitoring hamda bag'rikenglik va madaniy xilma-xillikni saqlashga qaratilgan strategiyalar ishlab chiqilishi lozim. Ushbu yondashuvlar hukumatning milliy strategik hujjatlarida barqaror turizm, hududiy mutanosiblik, madaniy merosni himoya qilish va davlat–biznes–jamoatchilik hamkorligi kabi asosiy prinsiplar bilan mustahkamlanishi zarur. Natijada O'zbekistonda turizm boshqaruvi TALC va Irridex modellarining ilmiy asosida rivojlanib, jamoatchilik manfaatlari, ekotizim va madaniy meros bilan uyg'unlashgan barqaror rivojlanish yo'liga o'tadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Butler R.W. The concept of a tourist area cycle of evolution: implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 24(1), 5–12.
2. Doxey G. A causation theory of visitor–resident irritants: methodology and research inferences. *Travel and Tourism Research Association Proceedings*, 6th Annual Conference, pp. 195–198.
3. Goodwin H. The Challenge of Overtourism. *Responsible Tourism Partnership Report*, WTM London.
4. UNESCO. UNESCO closely monitoring ongoing threats to Venice World Heritage site. 14 October 2019.
5. Mihalic T. Conceptualising overtourism: a sustainability approach. *Annals of Tourism Research*, 84, 103025.
6. Petrić L. et al. System Dynamics Approach to TALC Modeling. *Sustainability*, 13(9), 4803.
7. Amrhein S. et al. Transformative Effects of Overtourism and COVID-19 on Residents – Mallorca case. *Urban Science*, 6(1), 25.
8. Capocchi A. et al. Overtourism: A Literature Review to Assess Implications and Future Perspectives. *Sustainability*, 12(7), 3067.
9. Colomb C., Novy J. *Protest and Resistance in the Tourist City*. Routledge, 2016.

CONTENTS

1	Усманова Дилафруз Каршиевна	4-11
	ЭКОНОМИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ МЕДИЦИНСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ В УЗБЕКИСТАНЕ	
2	Umarova Ra'no Sunnatxonovna	12-20
	SAMARQAND VILOYATI MAHALLALARIDAGI DAVLAT XIZMATCHILARI UCHUN SOHAVIY MALAKA OSHIRISH VA QAYTA TAYYORLASH KURSLARINI TASHKIL ETISHNI TAKOMILLASHTIRISH MASALASI	
3	Karjavova Xurshida Abdumalikovna	21-28
	AHOLI MOLIVAVIY SAVODXONLIGINI OSHIRISHNING IQTISODIY AHAMIYATI	
4	Yuldashev Shamsiddin Qiyamiddinovich, Xojiyev Muxammadjon Mansur o'g'li	29-34
	QURILISH SOHASIDA MEHNAT UNUMDORLIGINI OSHIRISHDA INSON KAPITALINING O'RNI	
5	Isoqov Zafarjon Zokirjonovich	35-40
	MAHALLIY BUDJET SOLIQLI DAROMADLARINI SHAKLLANTIRISHDA FISKAL SIYOSATNING ROLI VA SAMARADORLIGI.	
6	Qarshiyev Behzod Berkinbayevich	41-46
	TIBBIY XIZMATLARNI BAHOLASHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI	
7	Urunova Nozima Ulmasovna, Yo'ldosheva Latofat Tolib qizi	47-52
	BANDLIKNING KAMBAG'ALLIK DARAJASIGA TA'SIRI (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA)	
8	Rahmonov Siyovush Turob o'g'li	53-60
	SAMARQAND VILOYATI TURIZM KORXONALARIDA XIZMATLAR SIFATINI OSHIRISHNING HOLATI	
9	Normurodova Zulfiya Izatullayevna	61-65
	TURIZM XIZMATLARINING MILLIY IQTISODIYOTGA TA'SIRI	
10	Norboyev Allayor Ismoilovich	66-71
	INSON RESURSLARINING MAHALLA TARAQQIYOTIDAGI O'RNI	
11	Abduvaliyev Abdurahim Salim o'g'li, Tolibova Taxmina Erkinovna	72-77
	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA HUDUDIY MEDIA XIZMATLARINING RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI (SAMARQAND VILOYATI MISOLIDA)	
12	Yo'ldosheva Latofat Tolib qizi, Urunova Nozima Ulmasovna	78-83
	HUDUDLARDA AHOLINING DAM Olishida EKOTURIZM-REKREATSIYA XIZMATLARINI KO'RSATISHNING ASOSIY YO'NALISHLARI VA RIVOJLANTIRISH PROGNOZI	
13	Umirov Islombek Furqatovich	84-94
	SOVEREIGN DEBT SUSTAINABILITY IN JAPAN: LONG-RUN STATISTICAL PROJECTIONS AND MACRO-FISCAL PERSISTENCE	
14	Baxriddinov G'olib Shokirjon o'g'li, Hayot Abduqodirov Xurshid o'g'li	95-102
	YURTIMIZDA ISLOM BANKLARI: SHAKLLANISHI, ZARURATI VA RIVOJLANISH ISTIQBOLLARI	

15	Hayot Abduqodirov Xurshid o'g'li, Baxriddinov G'olib Shokirjon o'g'li	103-108
	O'ZBEKISTONDA KRIPTO-AKTIVLAR INTEGRATSIYASI: IQTISODIY IMKONIYATLAR, MOLIVAVIY HAVFLAR VA REGULYATORLIK YONDASHUVLARI	
16	Isrofilov Firdavs Ibrohim o'g'li	109-117
	TURISTIK HUDUDLARDA OVERTURIZM TAHLILI: NAZARIY MODELLAR VA AMALIY TAJRIBALAR	
17	Бабаназарова Севара Абдиназаровна, Исмоилова Феруза Кубаймуродовна	118-124
	РАЗВИТИЕ РЫНКА ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УСЛУГ В УЗБЕКИСТАНЕ И ПРОЦЕСС ИНТЕГРАЦИИ С РЫНКОМ ТРУДА	
18	Aliyev Hasan Rayimjonovich	125-134
	O'ZBEKISTONDA RAQAMLI TO'LOV INFRATUZILMASINI SHAKILLANISHI VA RIVOJLANISH DINAMIKASI: TARIXIY, ILMIY HAMDA BOZOR TAHLILI	
19	Ismailova Ma'mura Eldorovna	135-142
	XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA MIJOZLAR BILAN MUNOSABATLARNI BOSHQARISH MEXANIZMLARI VA ULARNING RIVOJLANISH BOSQICHLARI	
20	Sarvinov Ashurova	143-152
	THE ROLE OF TOURISTIC AGENCIES IN DEVELOPMENT OF GASTRONOMIC TOURISM IN SAMARKAND CITY	
21	Mansurova Nargiza Shamsiddinovna	153-161
	BARQAROR TURIZMNI TA'MINLASHDA INSON RESURLARINI YASHIL BOSHQARISH (GHRM) TIZIMINING AHAMIYATI	
22	Bakayev Ziyovuddin Toshbolta o'g'li	162-169
	TURIZM VA MEHMONDO'STLIK INDUSTRIYASINI RIVOJLANTIRISHDA TURISTIK XIZMATLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH	
23	Ko'charov Xurshid Xurram o'g'li	170-176
	XIZMAT KO'RSATISH SOHASIDA KORXONALAR RAQOBATBARDOSH LIGIGA TA'SIR ETUVCHI OMILLAR VA ULARNI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI	
24	Шерматов Ахрор Абдихакимович	177-182
	НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ТЕРМИНУ «ИНВЕСТИЦИИ»	
25	Sultanova Nigina Utkurovna	183-189
	RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA MEHMONXONALAR RAQOBAT-BARDOSHLIGINI OSHIRISH MEXANIZMLARI	
26	Pardayeva Ozoda Mamayunusovna	190-198
	GASTRONOMIK TURIZMDA OILAVIY BIZNESNING O'RNI: SAMARQAND MILLIY TAOMLARI VA "PAZANDACHILIK MASTER-KLASSLARI"	
27	Rabbimov Muxriddin Musoqul o'g'li	199-204
	O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI BANK TIZIMINI RAQAMLASHTIRISH JARAYONLARI VA ULARNING SAMARADORLIGINI TAHLILI	
28	Shirov Ravshan Izzatullayevich	205-210
	O'ZBEKISTON BANK TIZIMIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA HOLATI VA TAHLILI	